

ლევან ბებურიშვილი

Levan Beburishvili

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

Faculty of Humanities

ალექსანდრე ცაგარელი და ახალი ქართული ლიტერატურის საკითხები

Alexandre Tsagareli and Issues of New Georgian Literature

Aleksandre Tsagareli is one of the prominent figures among the Kartvelologists of the nineteenth century. The scholar working at the University of St. Petersburg is more famous for his linguistic and archeographical works, although his contribution as a critic of Georgian literature of the nineteenth century should not be forgotten. It is true that his critical heritage is not extensive, but it is noteworthy for the history of Georgian literary criticism.

In 1870, Alexandre Tsagareli published in the newspaper “Droeba” (No. 2-7) an extensive cycle of articles “Our Unfortunate Literature in this Century”, which, although it is mainly aimed at discussing the work of Ilia Chavchavadze, at the same time offers an interesting characterization of Georgian literature of the nineteenth century, before Ilia Chavchavadze .

Aleksandre Tsagareli is one of the first in Georgian reality to discuss the relationship between cosmopolitanism and nationalism based on literature and art. He takes the completely correct point of view that the work of art will gain a universal, cosmopolitan meaning when it is deeply national in nature. Nationality of culture not only hinders its cosmopolitanism, but on the contrary, without it it is completely unattainable.

Alexandre Tsagareli is the first Georgian critic who periodizes the Georgian literature of the nineteenth century based on a certain conceptual basis. He distinguishes three main stages of the development of new Georgian literature and discusses the main representatives of these periods.

In spite of numerous disputed provisions, Alexandre Tsagarli’s critical observations on the new Georgian literature are noteworthy for many rea-

sons. The main merit of his cycle of letters is that the author tries to understand Georgian literature of the nineteenth century as a systematic process, which is evidenced by the periodization of the literature proposed by him. The views of the critic about the genesis and artistic form of the work of Alexandre Chavchavadze, Nikoloz Baratashvili, Giorgi Eristavi, Ilia Chavchavadze later became a creative impetus for many researchers.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ლიტერატურა, ქართული კრიტიკა, ქართული პუბლიცისტიკა, ალექსანდრე ცაგარელი

Key words: Georgian literature, Georgian Criticism, Georgian Journalism, Aleksandre Tsagareli

ალექსანდრე ცაგარელი (1844-1929) ერთ-ერთი თვალსაჩინო ფიგურაა მეცხრამეტე საუკუნის ქართველოლოგთა შორის. პეტერ-ბურგის უნივერსიტეტში მოღვაწე მეცნიერი უფრო მეტად თავისი ლინგვისტური და არქეოგრაფიული შრომებითაა ცნობილი, თუმცა არაა დასავიწყებელი, მისი, როგორც მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის კრიტიკოსის წვლილიც. მართალია, მისი კრიტიკულ-პუბლიცისტური მემკვიდრეობა არ არის ვრცელი, მაგრამ საყურადღებოა ქართული კრიტიკის ისტორიისათვის.

1870 წელს ახალგაზრდა ალექსანდრე ცაგარელმა გაზეთ „დროებაში“ (№2-7) გამოაქვეყნა წერილების ვრცელი ციკლი „ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში“, რომელიც, მართალია, ძირითადად ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებისა და, კერძოდ, „კაცია-ადამიანის“ განხილვას ისახავს მიზნად, თუმცა ამავდროულად XIX საუკუნის, ილიამდელი ქართული ლიტერატურის საინტერესო დახასიათებასაც გვთავაზობს.

წერილისადმი თანდართულ სარედაქციო შენიშვნაში სამართლიანად იყო აღნიშნული, რომ, მიუხედავად ზოგიერთი სადავო დებულებისა, ნაშრომი ქართულ სინამდვილეში პირველად ეხებოდა

არაერთ „ძლიერ საინტერესო, მაგრამ ჯერ გაუხილველ საგნებსა“. რედაქცია იმედს გამოთქვამდა, რომ ეს სტატია იქნებოდა ბიძგის მიმცემი ქართული ლიტერატურის პრობლემებზე ფართო დისკუსიის გაშლისათვის.

ნაშრომის შესავალ ნაწილში ალექსანდრე ცაგარელი მიუთითებს, რომ მისი ესთეტიკური შეხედულებები ეყრდნობა იპოლიტ ტენისა და ლესინგის თეორიულ ნააზრევს. ავტორისათვის ამოსავალია თანადროულ ევროპულ ლიტერატურათმცოდნეობაში დამკვიდრებული თვალსაზრისი, რომ „ლიტერატურა უნდა იყოს ნაციონალური, იმ ხალხის სულისა და გულის, აზრისა და გრძნობის, ჩვეულებისა და ადათის... გამომხატველი, რომელმაც ეს ლიტერატურა წარმოშობა. რამდენათაც თხზულება უფრო ნაციონალურია, იმდენად უფრო დიდი ღირსება აქვს. ხელოვნებაშიაც მაღლა სდგას და სარგებლობის მოტანაშიაც“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 1).

ალექსანდრე ცაგარელი ერთ-ერთი პირველია ქართულ სინამდვილეში, ვინც მსჯელობს კოსმოპოლიტიზმისა და ნაციონალურის ურთიერთმიმართებაზე მხატვრულ ლიტერატურაზე დაყრდნობით. იგი იმ სავსებით მართებულ თვალსაზრისს ადგას, რომ ხელოვნების ქმნილება მაშინ მოიპოვებს ზოგადკაცობრიულ, კოსმოპოლიტურ მნიშვნელობას, როდესაც იგი ღრმად ნაციონალური ხასიათისაა. კულტურის, ხელოვნების ეროვნულობა არათუ ხელს უშლის მის კოსმოპოლიტიზმობას, არამედ პირიქით, მის გარეშე იგი სრულიად მიულწეველია.

საინტერესოა კრიტიკოსის მსჯელობა ხალხური და ლიტერატურული შემოქმედების ურთიერთმიმართების საკითხზე. კრიტიკოსის მტკიცებით, ჭეშმარიტი ეროვნულობა ლიტერატურისა წარმოდგენელია ხალხური პოეზიის შემოქმედებითი ათვისების გარეშე. ალექსანდრე ცაგარელი ერთ-ერთი პირველია მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ კრიტიკოსთა შორის, რომელიც მწერლებს მიუთითებს ფოლკლორისაკენ მიბრუნების აუცილებლობაზე. მისი შეხედულებით, „თუ პოეტს უკვდავება ჰსურს შთამომავლობაში მოიპოვოს, ვერაფრით ვერ შეძლებს, თუ არ ხალხის ბუნებითი, შეუთხზველი პოეზიის შესწავლითა, იმ პოეზიისა, რომელშიაც ხალხის სული და გულია გამოხვეული... პოეტი უნდა ჩააკვირდეს ღრმად... წარმოიდგინოს ის ღრმა ჰაზრი და ნამდვილი გრძნობა, რომელსაც უბრალოდ და მარ-

ტივად, ზოგჯერ რაღაც ყმაწვილურის გულის ნდობით და რწმუნებით გამოსთქვამს ხოლმე ლექსად ხალხი“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2).

ალექსანდრე ცაგარლის თქმით, დროა, ჩვენმა მწერლობამ უარი თქვას არაეროვნული წარმოშობის ლიტერატურულ კლიშეებზე, „ბულბულების ენისაგან მომზადებულ საჭმელზე“. იგი აღნიშნავს, რომ უკანასკნელი საუკუნეების ქართული მწიგნობრული პოეზიის ინტონაცია და ლექსთწყობა სპარსული ლიტერატურიდან მომდინარეობდა და პოეტები ნაკლებ ყურადღებას იჩენდნენ ფოლკლორისადმი, რომელშიც დაცული იყო ჭეშმარიტად ეროვნული „სიმღერის კილო და ლექსთწყობა“.

ალექსანდრე ცაგარელი პირველი ქართველი კრიტიკოსია, ვინც ახდენს მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის პერიოდიზაციას გარკვეულ კონცეპტუალურ საფუძველზე დაყრდნობით. იგი გამოყოფს ახალი ქართული მწერლობის განვითარების სამ ძირითად ეტაპს და მსჯელობს ამ პერიოდთა ძირითად წარმომადგენლებზე. მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის პირველ ხანას იგი ალექსანდრე ჭავჭავაძის პერიოდს უწოდებს, მეორე ეტაპს – გიორგი ერისთავისას, ხოლო მესამეს – ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლისა.

საზოგადოდ, მეცხრამეტე საუკუნის რუსულ კრიტიკაში მიღებული იყო მწერლობის პერიოდიზაცია ლიტერატურის მთავარ წარმომადგენელთა სახელებზე დაყრდნობით (მაგ., ნ. ჩერნიშევსკის „გოგოლის პერიოდის რუსული ლიტერატურის ნარკვევები“ და სხვ.). ამ გზას მიმართავს ალექსანდრე ცაგარელიც. იგი თითოეული პერიოდის მეთაურად იმ ავტორებს აცხადებს, რომელთაც დიდი ზეგავლენა მოახდინეს თანამედროვეებზე და საკუთარი ლიტერატურული სკოლა შექმნეს.

რა ნიშნებით ხასიათდება **ალექსანდრე ჭავჭავაძის** შემოქმედება და ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის პირველი ხანა, კრიტიკოსის მიხედვით?

ალექსანდრე ცაგარლის აზრით, ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზია ანაკრეონული ხასიათისაა. ამგვარი პოეზიის მთავარ მახასიათებლად კრიტიკოსს მიაჩნია უदारდელი ტონი, სამხიარულო და სატრფიალო თემატიკის დომინირება. წერილის ავტორის თქმით, ალექსანდრე ჭავჭავაძე და მისი სკოლის პოეტები ლიტერატურას თითქმის არ ანი-

ჭებდნენ საზოგადოებრივ ღირებულებას და მის ამოცანად მხოლოდ ესთეტიკურ ტკბობას, შექცევას სახავდნენ.

კრიტიკოსის მართებული შეხედულებით, ჩვენს სინამდვილეში ასეთი ლიტერატურის ჩამოყალიბებას ხელი შეუწყო აღმოსავლური კულტურისა და სატრფიალო ლირიკის ზეგავლენამ, ხოლო „ალ. ჭავჭავაძის კალმით ამგვარმა ლექსებმა უმაღლეს ხელოვნების ხარისხს მიაღწიეს“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2). ამ ტიპის ლიტერატურის ფუძემდებლად ქართულ პოეზიაში ალექსანდრე ცაგარელს ბესარიონ გაბაშვილი მიაჩნია, ამიტომაც უკავშირებს მის სახელს ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან ერთად მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის პირველ პერიოდს.

საგულისხმოა კრიტიკოსის მოსაზრება, რომ ეს პოეზია უფრო მეტად მწიგნობრული პოეზიაა, „ამ ლექსების ენაც ისეთივე მწიგნობრულია შედგენილი, შეთხზული და არა ნამდვილი ხალხის სულისა და გულისა“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2). ცაგარელი ამჩნევს სპარსული ლიტერატურის ზეგავლენას არამხოლოდ ლექსების შინაარსზე, არამედ მხატვრულ ფორმასა და ლექსწყობაზეც. თუ შუა საუკუნეებში ქართულ პოეზიაში ძირითადად რუსთველური შაირი, ჩახრუხაული და იამბიკო იყო გავრცელებული, მეთვრამეტე საუკუნიდან უკვე ჩნდება აღმოსავლური მყარი სალექსო ფორმები: წყობილი, ბაიათი, მუხამბაზი, მუსთაზადი, გაფი და სხვ.. მიუხედავად იმისა, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძე მწიგნობრული ენით წერდა, კრიტიკოსის აზრით, „ეს მწიგნობრული ენა საკვირველის ძალითა ხატავს აღმოსავლეთის კაცის მგზნებარე გრძნობათა და ტრფიალების ძალასა“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2). ამასთან, ჭავჭავაძის სასიყვარულო ლექსები არასოდეს ეშვება ცინიზმამდე და სრულიად არაა დაცლილი სულიერი შინაარსისაგან.

მიუხედავად იმისა, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიაში არაიშვითად ვხვდებით „ულრმეს, ნამდვილ ადამიანურ, მსუსხავ, მგზნებარე გრძნობას“, ალექსანდრე ცაგარლის მიერ პოეტისადმი წაყენებული ერთ-ერთი მთავარი პრეტენზია ისაა, რომ მისი შემოქმედება გენეტიკურად უფრო მეტად სპარსული ლიტერატურის ტრადიციებთანაა დაკავშირებული და „ქართული სული არ უდგას“. თუმცა აქვე ისიცაა აღნიშნული, რომ თავისი მომხიბვლელი პოეტური ფორ-

მის გამო ალექსანდრე ჭავჭავაძის შემოქმედება მაინც ძვირფასია ქართველი მკითხველისათვის.

ალექსანდრე ჭავჭავაძის ლირიკის მთავარი ნაკლი, ალ. ცაგარლის აზრით, ისაა, რომ იგი გულგრილია სამოქალაქო და ეროვნული პრობლემატიკისადმი. მისი ლექსები „არ გამოხატავენ იმ ხალხის ბედ-იღბალსა, სადაც დაბადებულნი არიან“. კრიტიკოსი მიიჩნევს, რომ ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ვერ მოახერხა ეთქვა დროის შესატყვისი პოეტური სიტყვა. მისი ლირიკის ხალისიანი განწყობილება სრულიად შეუფერებელი იყო ქვეყნის იმდროინდელი ვითარებისათვის.

კრიტიკოსის თქმით, ალექსანდრე ჭავჭავაძემ დიდი ზეგავლენა მოახდინა თავის თანამედროვე პოეტებზე, რომელთაგან მხოლოდ ერთმა, ნიკოლოზ ბარათაშვილმა, შეძლო ამ გავლენისათვის თავის არიდება.

ალექსანდრე ცაგარლის შეხედულებები ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიაზე ნაწილობრივია გასაზიარებელი. სწორია მისი მსჯელობა, რომლის თანახმადაც, ალექსანდრე ჭავჭავაძე ბესიკის ტრადიციების გამგრძელებელია და ლექსის დიდ ოსტატად გვევლინება. ამასთან, მართალია, დიდია პოეტზე სპარსული ლიტერატურის ზეგავლენა, თუმცა არ იქნება მართებული იმის მტკიცება, თითქოს მისი შემოქმედება სრულად მოკლებულია ეროვნულ სულს. ალექსანდრე ცაგარელს შეუნიშნავი დარჩა დასავლური ლიტერატურულ-ესთეტიკური თვალთახედვის ის ნიშნები, რაც ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიაში ვლინდება. შეიძლება, მის ლირიკაში ვხვდებით არაერთ ლიტერატურულ კლიშეს, მაგრამ თავის საუკეთესო ქმნილებებში პოეტმა მოახერხა არაერთგვანი წარმოშობის ლიტერატურული ფორმებისათვის ეროვნული შინაარსის მიცემა. ასევე გადაჭარბებულია კრიტიკოსის აზრი, თითქოს, ალექსანდრე ჭავჭავაძემ სრული გულგრილობა გამოავლინა მოქალაქეობრივი თემებისადმი. ქართულ კრიტიკაში შემდეგაც არაერთგვანად განხილული ამ თვალსაზრისის საგულისხმო ახსნას გვთავაზობს გრიგოლ კიკნაძე, რომელიც მიუთითებს, რომ „ალექსანდრე ჭავჭავაძის... თემატიკა, უფრო ზოგადი და, ამ აზრით, უფრო ფილოსოფიურია... ა. ჭავჭავაძე მხოლოდ გვანიშნებს იმდროინდელი საზოგადოებისათვის მტკივნეულ სოციალურ-პოლიტიკურ საკითხებზე, იგი მათ გვიდგენს უზოგადესი სახით და მისი გამიფ-

ვრას საჭირო, რათა კონკრეტული ვითარება დავინახოთ. ამით აიხსნება, რომ თავის დროზე ვერც კი შეამჩნიეს ა. ჭავჭავაძის შემოქმედების სოციალურ-პოლიტიკური სიმწვავე“ (კიკნაძე, 1978, გვ. 223).

ალექსანდრე ჭავჭავაძის შემდეგ კრიტიკოსი **ნიკოლოზ ბარათაშვილი** შემოქმედებაზე იწყებს მსჯელობას. ბარათაშვილი, ალექსანდრე ცაგარლის მიხედვით, განცალკევებით დგას მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში. მისი შემოქმედება თითქოს არ არის ქართული ლიტერატურის ევოლუციის ბუნებრივი პროდუქტი და, ამდენად, არ მიეკუთვნება ახალი ქართული ლიტერატურის განვითარების არც ერთ ეტაპს. ბარათაშვილს არც წინამორბედი ჰყოლია და არც მემკვიდრე დარჩენია. ალ. ცაგარლის მიხედვით, **თუ ალექსანდრე ჭავჭავაძის შემოქმედება გენეტიკურად აღმოსავლურ, სპარსულ ლიტერატურასთანაა უფრო მეტად დაკავშირებული, ბარათაშვილი დასავლური, ევროპული ხედვისა და მსოფლალქმის დამამკვიდრებლად გვევლინება ქართულ მწერლობაში.**

ნიკოლოზ ბარათაშვილი კრიტიკოსს არაქართული ფსიქოტიპის მქონე შემოქმედად ესახება, „რკინის და ქვის“ ნებისყოფის მქონე კაცად, რომელიც თვითონ „ჟამმა შობა“. ალექსანდრე ცაგარელი ეხმიანება ნიკოლოზ ბერძნიშვილის მოსაზრებას, როცა აღნიშნავს, რომ ბარათაშვილის შემოქმედება იმთავითვე დაუკავშირეს ბაირონის პოეზიას და ფიქრობს, რომ ამ სიტყვებში მართლაც არის ჭეშმარიტება. კრიტიკოსის აზრით, იშვიათია ქართველი პოეტი, ბარათაშვილის მსგავსად შეპყრობილი „სამოქალაქო გრძნობისაგან და მაღალი კაცობრიული ჰაზრებისაგან“. მისი ლექსები „რკინისა და ფოლადის ლექსებია“, თავად პოეტი კი „ყველაზედ მაღლა სდგას... იალბუზივით მიუკარებელი ცივი და მაღალი... მარად გარემოხვეული, გულისმკვლეელი და მომწყვლელი სევდის ნისლითა“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2).

ალექსანდრე ცაგარლის მოსაზრებით, ბოროტი სული, რომელსაც ვხვდებით ბარათაშვილის ლირიკაში, რელიგიური შინაარსის კონცეპტი კი არ არის, არამედ პოეტის მღელვარე შინაგანი ხმის გამოხატულება. კრიტიკოსის სწორი დაკვირვებით, მიუხედავად იმისა, რომ ნიკოლოზ ბარათაშვილი კარგად იცნობდა თანადროულ ევროპულ პოეზიას, მისთვის მაინც უცხო დარჩა რომანტიზმის უკიდურესობანი, ის ზნეობრივი თუ რელიგიური ნიჰილიზმი, რაც ვლინდება

ახალი დროის ევროპულ ლიტერატურაში, თუნდაც ბაირონისა და ლერმონტოვის შემოქმედებაში. კრიტიკოსის მოსაზრებით, შეიძლება ბარათაშვილის ლექსების ლირიკული გმირი გარკვეულ მსგავსებას ავლენს ბაირონის „ლუციფერის“, ლერმონტოვის „დემონისა“ და „მწირის“ პერსონაჟებთან, მართალია, ბარათაშვილმაც „კარგა ბლომად შესვა ამ ამღვრეული ტალღის წყალი და იმისი მწარე გემო იხმია“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 3). მაგრამ მისთვის უცხოდ დარჩა უკიდურესობა „იჭვნეულებისა და უარყოფისა“.

კრიტიკოსი აკვირდება ბარათაშვილის პოეტურ ენას და ასკვნის, რომ იგი უფრო მეტად ხალხურია, ვიდრე მისი წინამორბედებისა, არც მწიგნობრულ ტრადიციასაა მოწყვეტილი და არც ყოფით, სასაუბრო მეტყველებამდე ეშვება: „ისეთია სწორეთ, როგორც უნდა იყოს ლიტერატურის და პოეზიის ენა“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 3). ცოტა უცნაურია კრიტიკოსის მტკიცება, რომ ბარათაშვილის რითმა „გასაკვირველის ხელოვნებით არის გამოთქმული“. დღეს სადავო აღარაა, რომ რითმა ნამდვილად არ წარმოადგენს ბარათაშვილის პოეზიის ძლიერ მხარეს.

სხვა დამსახურებებთან ერთად ბარათაშვილის ერთ-ერთ ღირსებად კრიტიკოსს ის გარემოებაც მიაჩნია, რომ მისი პოეზია არ არის „გაკეთებული“, იგი ძალდაუტანებელ მეტყველებას ეფუძნება და „მოჩუხჩუხებს წყაროსავით, პირდაპირ გულის სიღრმიდან“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 3).

ალექსანდრე ცაგარელი მხოლოდ გაკვრით ეხება პოემა „ბედი ქართლისას“ და მის შესახებ მხოლოდ იმას მიუთითებს, რომ ამ ნაწარმოებმა „დაბადა ნაციონალური ქართული პოეზია“.

ასეთია მოკლედ ბარათაშვილის შემოქმედების ცაგარლისეული ხედვა.

ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის მეორე პერიოდის ცენტრალური ფიგურა, წერილის ავტორის მიხედვით, **გიორგი ერისთავია**, რომლის ზეგავლენაც თავისი დროის ინტელექტუალურ სივრცეზე ლამის ისეთივე მასშტაბური იყო, როგორც რუსთაველისა მეცამეტე საუკუნეში. ალექსანდრე ცაგარლის თქმით, მიუხედავად იმისა, რომ ნიჭით გიორგი ერისთავი არ ეკუთვნის პირველხარისხოვან პოეტებს, „მეორე ხარისხის პოეტებში უპირველესთაგანია“.

გიორგი ერისთავის, როგორც მოღვაწის, დიდ დამსახურებად კრიტიკოსი უპირველესად ასახელებს თეატრის დაფუძნებასა და ჟურნალ „ცისკრის“ დაარსებას. თუ ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზია ადმოსავლური ლიტერატურით საზრდოობს, ბარათაშვილის ლირიკა კი – დასავლური, ევროპული ფილოსოფიურ-ლიტერატურული წყაროებით, გიორგი ერისთავის შემოქმედება უპირატესად ეროვნულ ნიადაგზეა ამოზრდილი. ეს მწერალი კრიტიკოსს ახალი ლიტერატურული ენის ფუძემდებლადაც ესახება. ცაგარელი მიუთითებს, რომ ერისთავმა საბოლოოდ დაუახლოვა ერთმანეთს მწიგნობრული და სასაუბრო ენა და ამით შესაძლებლობა მისცა ფართო მასებს თანამონაწილენი გამხდარიყვნენ ლიტერატურული პროცესისა.¹

გიორგი ერისთავის ღვაწლად ცაგარელი მიიჩნევს სინამდვილისადმი სატირული მიმართების განმტკიცებას ახალ ქართულ ლიტერატურაში. მას ხიბლავს კომედია „გაყრა“, რომელშიც ავტორს ოსტატურად გამოუხატავს ქართველი არისტოკრატის ზნეობრივი და მატერიალური კრიზისი. გიორგი ერისთავის ნიჭიერი მოწაფე, ცაგარლის თქმით, იყო ზურაბ ანტონოვი, რომელიც, მართალია, ვერ მიუახლოვდა ერისთავს მხატვრული ოსტატობით, მაგრამ ყველაზე გამორჩეული იყო მის მიმდევართა შორის.

ალექსანდრე ცაგარელს ყურადღების მიღმა არ რჩება არც გიორგი ერისთავის ლირიკა და დრამები. იგი სამართლიანად მიუთითებს, რომ ლირიკასა და დრამებში მწერლის ენა უფრო მწიგნობრულია. ეს თხზულებები უფრო ნაკლებდირებულნი არიან, ვიდრე კომედიები, რომელთა მთავარი ღირსებაც იმითაა განსაზღვრული, რომ ქართული სინამდვილიდან არიან ამოზრდილნი. ალექსანდრე ცაგარელს ვერ ხიბლავს ვერც გიორგი ერისთავის პოეტური თარგმანები.

50-იანი წლების მოღვაწეთაგან, გიორგი ერისთავისა და ლავრენტი არდაზიანის გარდა, ალექსანდრე ცაგარელი ეხება პროზაიკოს **გრიგოლ რჩეულიშვილს** და მის რომანს „თამარ ბატონიშვილი“, რომელიც, მისი შეფასებით, სამაგალითოა, როგორც ენობრივი თვალსაზრისით, ასევე ისტორიული სინამდვილის მხატვრული ასახვის

---

¹ მოსაზრება გიორგი ერისთავის ენობრივ რეფორმატორობასთან დაკავშირებით მანამდეც იყო გამოთქმული პლატონ იოსელიანის მიერ და თანმიმდევრულად უარყოფილიც ალექსანდრე ორბელიანისაგან, იხ. (ბებურიშვილი, 2022).

მხრივ. ამ თხზულებისათვის ცაგარლის შეხედულებით, დამახასიათებელია ჭეშმარიტი დრამატიზმი. მასში „ბევრი ალაგია, საშინლად შემძვრელი და შემარყეველი კაცის გულისა“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 3). კრიტიკოსი წუხს, რომ ქართველმა ლიტერატორებმა ჯეროვანი ყურადღება არ გამოიჩინეს დასახელებული ავტორისადმი. ამის მიზეზი, ცაგარლის აზრით, შეიძლება ის იყოს, რომ რომანი „ცისკარში“ იბეჭდებოდა, ავტორი არ ეკუთვნოდა თერგდალეულთა დასს და, ამასთანავე, ქართველ საზოგადოებას ჯეროვნად არ ჰქონდა შეგნებული ისტორიული პროზის ღირებულება.

მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის საკვანძო, მესამე ეტაპის უმთავრეს ფიგურებად ალექსანდრე ცაგარელი ილია ჭავჭავაძესა და აკაკი წერეთელს ასახელებს. იგი იმთავითვე გამოკვეთს ილიას, როგორც მიმდინარე ლიტერატურული პროცესის წინამძღოლის როლს, როდესაც წერს, რომ „ილია ჭავჭავაძეს მართლა ტოლი, უღლის გამწვევის არა ჰყავს ჩვენს ლიტერატურაში“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2).

ილიას შემოქმედებაზე მსჯელობას ალექსანდრე ცაგარელი მისი ლირიკის შეფასებით იწყებს. როგორც ცნობილია, 60-იანი წლების პრესაში საკმაოდ კრიტიკული მოსაზრებები გამოითქვა ილია ჭავჭავაძის ლირიკული პოეზიის ირგვლივ (გიორგი ბარათაშვილი, ბარბარე ჯორჯაძე, ანტონ ფურცელაძე, აკაკი წერეთელი). ილიას, როგორც პოეტს, საყვედურობდნენ ლექსში რიტმის დარღვევის, ენობრივი და აზრობრივი ლაფსუსების, გადაჭარბებული მჭევრმეტყველებლობის გამო. შედეგად ქართულ კრიტიკაში განმტკიცდა თვალსაზრისი, რომ ილია ჭავჭავაძე თავისი შემოქმედებითი ბუნებით არ არის ლირიკოსი პოეტი. ალექსანდრე ცაგარელი ერთგვარად უპირისპირდება ამ გავრცელებულ შეხედულებას, როცა წერს, რომ ილიას ლექსებში „ცხადათ გამოსჭვირს ბედნიერი, პოეტიკური ნიჭი“ და ილია ჭეშმარიტი ლირიკოსია, მისებრ „ღრმა პოეტურ ბუნებას ვერსად ვერ იპოვნის და ვერ შეიძენს კაცი, თუ ბუნებით არ არის დაჯილდოებული... მართალია ბეჯითობით და ცდით კაცი ბევრს შეიმატებს, მაგრამ ილ. ჭავჭავაძეები მართლ იბადებიან“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2).

ილიას ბედნიერი პოეტური ნიჭის დასტურად მიაჩნია კრიტიკოსს ლექსი „გაზაფხული“, გამორჩეული თავისი ღრმააზროვნებით, სისადავით, კეთილხმოვანებით, ფსიქოლოგიური დამაჯერებლო-

ბითა და ეროვნული ხასიათით. ცაგარლის თქმით, ეს ლექსი ისეთი პოეტური მთლიანობის ნიმუშად გვევლინება, რომელსაც თუ რაიმეს დავაკლებთ ან მივამატებთ, მთლიანი პოეტური სტრუქტურა დაირღვევა. აქ პოეტური შინაარსი ერთადერთი და ყველაზე შესატყვისი ფორმითაა გამოთქმული. ილიას პოეტური ნიჭი, კრიტიკოსის აზრით, არ არის ერთგვაროვანი, ცალმხრივი და პოეტს შეუძლია სხვადასხვა ხედვის წერტილიდან დაგვანახოს ერთი და იგივე საგანი. ილიას პოეზიის ღირსებად წერილის ავტორს მიაჩნია ასევე „სიტყვა გამოთქმათ საშინელი და შეუმაგრებელი ძალა“, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პოეტური ფრაზის ენერგიულობა, რომელზედაც შემდეგ საგანგებო მსჯელობა გაიშალება ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში.¹

ილიას ლირიკისათვის საზოგადოდ დამახასიათებელია სევდიანი ტონი, თუმცა მისი სევდა, ალექსანდრე ცაგარლის სწორი დაკვირვებით, განსხვავდება თუნდაც იმავე ნიკოლოზ ბარათაშვილის სევდისაგან, რადგან არ არის მასავით მძაფრი, ეჭვით გასენილი. ილიას ლირიკაში სევდა გაშუალებულია ეროვნული ოპტიმიზმით. ამასთანავე ილიას პატრიოტული ლექსები შეზღუდული ეროვნული თვალთახედვის გამომხატველნი კი არ არიან, არამედ კოსპოლიტური და „ღრმაკაცობრიულნიც“ ამავე დროს.

ალექსანდრე ცაგარელს ილიას პოეზიის ნაკლზეც მსჯელობს და ნაწილობრივ იმეორებს, ერთგვარად ანგარიშს უწევს ილიას ლირიკის შესახებ მანამდე გამოთქმულ თვალსაზრისს. მისი თქმით, „უმეტესი ნაწილი ნაკლულოვანობა აქვს ილ. ჭავჭავაძის პოეზიასა გარეგანი ფორმის – ენისა და ლექსთწყობის შეუმუშავებლობა... ცოტა გრძნობის ქონვა ზოგ ლექსში და ბევრი მსჯელობის ჩაჩრა“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 1).

ალექსანდრე ცაგარლის თვალსაზრისით, ილია ჭავჭავაძის მხატვრული ენა ზოგჯერ განიცდის რუსულის ზეგავლენას. თითქოს, ავტორი ხანდახან რუსულად ფიქრობს და ქართულად თარგმნის. რითმას კი ზოგან სიტყვის მართლწერა ეწირება. კრიტიკოსს ქართული ენის ბუნებისათვის შეუფერებლად მიაჩნია ფრაზა ლექსიდან „პოეტი“: „...ვით ფრინველმა გარეგანმა“ („გარეულის“ მაგივრად). რუ-

¹ იხ. მაგ.: (მინაშვილი, 1995, გვ. 150-160).

სული ენის ზეგავლენას კრიტიკოსი ამჩნევს არა მხოლოდ ილიას პოეზიაში, არამედ პროზაშიც. მაგალითად მოტანილია წინადადება „კაცია-ადამიანიდან“: „ფიცრული... საქვეშაგებოსა თამაშობდა“. ალექსანდრე ცაგარლის თქმით, ეს გამოთქმა რუსულის კალკია, ოღონდაც აკლია სიტყვა „როლი“ („играл роль шкафа“).

ილიას ლირიკაში კრიტიკოსი ამჩნევს ცალკეულ აზრობრივ შეუსაბამობებსაც. მაგ., ლექსში „ხმა სამარიდან“ მიცვალებული მდივანბეგი მკითხველებს სთხოვს: თუ გაიგებთ, რომ საიქიოშიც ჭრის ქრთამი, გამახარეთ, ჩამომძახეთო. წერილის ავტორის სამართლიანი შენიშვნით, ლექსის ეს მონაკვეთი მოკლებულია აზრობრივ სიზუსტეს. რადგან საიქიოში მდივანბეგი იმყოფება, მან უფრო უნდა იცოდეს, ჭრის თუ არა იქ ქრთამი და ამის გარკვევას სააქაოს მყოფთ არ ავალებდეს.

წინამორბედ კრიტიკოსთა მსგავსად ილია ჭავჭავაძის ლირიკის ძირითად ნაკლად ალექსანდრე ცაგარელი გადაჭარბებულ მჭერმეტყველურობას ასახელებს. მისი ფორმულირებით, ილია პოეზიას „ფილოსოფიურ განსჯათ“ და „ეკლესიურ ქადაგებათ“ გადააქცევს და „ეს ცხადია რომ... არც ფილოსოფიისათვის არც ზნეობისთვის, არც პოეზიისთვის არის სასარგებლო“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2). კრიტიკოსის თქმით, პოეზია პოეზიას უნდა ჰგავდეს. ხელოვნების ამ დარგის საფუძველი არის „გრძნობელობა“. პოეტი უპირველესად საგნის აღმწერი, შემმეცნებელი, გრძნობათა გამომთქმელია და შემდეგ – განმსჯელი. დიდ გრძნობაში ყოველთვის დიდი აზრიც არის. ილია ჭავჭავაძის ლირიკაში კი გრძნობებს ინტელექტი იქვემდებარებს და ეს აზარალებს პოეზიას. წინამორბედი კრიტიკოსების მოსაზრებას იმეორებს ცაგარელი, როდესაც წერს, რომ „ილ. ჭავჭავაძე იძულებულია თვითონვე ატაროს ხელით როგორც ჭოჭინაზედ მიყუდებული ყმაწვილი, თავის მოქმედი პირები და მუდამ ჩასჩურჩულებდეს, რა უნდა თქვან... და არ აცლის თავიანთ ბუნებით ჰაზრისა და შეგრძნების გრძნობის შესაფერად რას იტყოდენ, იმათ ნებაზედ რომ მიეგდოთ“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 3)¹

ილიას ლირიკის დახასიათების შემდეგ კრიტიკოსი გადადის თავის მთავარ ამოცანაზე – „კაცია-ადამიანის“ განხილვაზე. მისი შე-

1 ამ შეხედულების კრიტიკისათვის იხ. (მინაშვილი, 1995, გვ. 89-127).

ფასებით, ეს მოთხრობა ილიას საუკეთესო პროზაული ქმნილება და ქართული სინამდვილის საუკეთესოდ ამსახველი მხატვრული დოკუმენტია. „ამ პატარა თხზულებით პოეტმა შიგ ქართვლის ცხოვრების გულში ჩაიხედა და გამოხატა ასე ცხადად ის ფულურო, ფუყი და დამპალი გულ-მუცელი, რომელსაც თუ ცხოველი იმედის, სასოების და მხნეობის უკვდავი ცვარი არ ეპკურა, სხვა საკურნებელი წამალი აღარა აქვს რა“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2).

„კაცია-ადამიანი“ ალექსანდრე ცაგარელს ნიკოლაი გოგოლის ზეგავლენით შექმნილ თხზულებად მიაჩნია, რომელსაც ატყვია გოგოლის „კილო და მიმართულება“. კონკრეტულად, რით გამოიხატება გოგოლისებური „კაცია-ადამიანში“, კრიტიკოსის აზრით? წერილის ავტორის თქმით, უპირველესად – მწერლის უნარით, სწვდეს ეროვნული ხასიათის სიღრმეს, აღწეროს ტიპური სახეები და სიტუაციები. მოთხრობაში გოგოლისებური მიდგომა ვლინდება ასევე მახვილგონიერებით, სხარტი, ლაკონიური სტილით, რომლისთვისაც დამახასიათებელია „მოხდენილი, მკვახე იუმორი, ანდაზების ძალიან უხვად მოყვანა... საბაასო ენის დიდი ცოდნით და ხელოვნებით“ გამოყენება. „კაცია-ადამიანს“, კრიტიკოსის შეხედულებით, აქვს ერთი ნაკლი. მას, იმავე „მკვდარი სულებისაგან“ განსხვავებით, აკლია კომპოზიციური შეკრულობა. „ეს არის პატარ-პატარა, დიდის ხელოვნებით აღწერილი სცენები და სურათები, სხვადასხვა შემთხვევები, შეკრებული ერთად, რომლებსაც ხან სულ არა და ხან ძალიან ცოტა შინაგანი კავშირი აქვთ ერთმანეთთან“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2). ნაწარმოებს აკლია მოქმედების გაშლა-განვითარება, რაც კრიტიკოსის თქმით, ეპიკური გვარის ლიტერატურის საყრდენია.

როგორც ილიას პოეზიის, ასევე პროზის შეფასებისას კრიტიკოსის მსჯელობა შინაგანად წინააღმდეგობრივია. თუ თავდაპირველად მწერალს ღირსებად უთვლის უნარს, ასახოს ნაციონალური ხასიათები და სიტუაციები, ბოლოს აღნიშნავს, რომ „უდიდესი ნაკლებლოვანება ილ. ჭავჭავაძის პროზისა არის ნაციონალური ნამდვილ ქართული... ფერისა და კილოს უქონლობა, ანუ ცოტას ქონა. როგორც ლექსებში აგრეთვე პროზაში“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 2). თითქოს, მას ავიწყდება, რას წერდა ზემოთ, როცა ილიას მწერლური ტალანტის დასტურად მიიჩნევდა ეროვნული ხასიათის და სურათების გამოხატვის უნარს.

ალ. ცაგარელი სწორად ახასიათებს ილიას სატირის მამხილებელ ბუნებას, როცა აღნიშნავს, რომ ილიას სატირაში თითქმის აღარ რჩება ადგილი სიცილისათვის: „მართალია, კაცი იცინის იმის კითხვაში, მაგრამ ვაი იმ სიცილს, ტუჩებზედ ღიმილსა ჰგვრის და თვალებზედ ცრემლსა“ (ცაგარელი, 1870, გვ. 3).

ასევე აღსანიშნავია, რომ ალექსანდრე ცაგარელი პირველი კრიტიკოსია, რომელიც იყენებს სიტყვას „თათქარიძეობა“, როგორც განზოგადებულ ტერმინს, გარკვეული სოციოკულტურული მოვლენის დასახასიათებელ ცნებას.

ალექსანდრე ცაგარლის ნაშრომის უმთავრესი ღირებულება ილიასმცოდნეობისათვის იმითაა განსაზღვრული, რომ ავტორმა წამოჭრა ნიკოლაი გოგოლის შემოქმედებით მეთოდთან ილიას მიმართების საკითხი. მართალია, კრიტიკოსმა ვერ მოახერხა პრობლემის სიღრმისეული დამუშავება, მაგრამ წინაპირობა შექმნა იმისათვის, რომ საგანგებოდ დაწყებულიყო მსჯელობა გოგოლისებურზე ქართულ ლიტერატურაში და კერძოდ – ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებაში¹.

ილიას შემოქმედების დახასიათების შემდეგ კრიტიკოსი რამდენიმე სიტყვას, აკაკი წერეთელზეც ამბობს. მისი პოეზია ჰგავს და „ზოგიერთი ლექსის ღირსებით კიდევაც სჯობია ბევრით ილია ჭავჭავაძესა“. ცაგარელს ხიბლავს აკაკის პოეტური ენის სისადავე, ხალხურობა, გრძნობათა ძალდაუტანებელი გამოხატვა. მიუხედავად ამისა, კრიტიკოსის რადიკალური შეფასებით, აკაკის პოეზია მოკლებულია ღრმააზროვნებას, „ამიტომ არც გულს ეტანება მისი ლექსი“. შესანიშნავად ამჩნევს აკაკის ტალანტის ხასიათს კრიტიკოსი, როცა წერს, რომ აკაკი თავისი ბუნებით სატირიკოსი პოეტია, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ყოველთვის ვერ იცავს ზომიერებას და მისი სატირა ზოგჯერ შეურაცხყოფამდეც კი მიდის. ცაგარელი წერს: „აკაკი წერეთელი თავის სატირის კალამსა ნაღველში კი არ აწებს, როგორც ნამდვილი სატირიკოსის რიგია, არამედ თითქმის მელნის მაგივრად მარტო მღვრიე წყალსა ხმარობს, ამგვარად იმის ლექსი ფუქსავატი, უვნებელი და უძლურია, კაცს აცინებს და არ ატირებს“

¹ აღნიშნული საკითხი საფუძვლიანად დაამუშავა მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის აღიარებულმა მკვლევარმა გრიგოლ კინაძემ. იხ. (კინაძე, 1957, 185-201).

(ცაგარელი, 1870, გვ. 4). შეიძლება აქ კრიტიკოსის მიერ აზრი უხეში ფორმითაა გამოთქმული, თუმცა მასში მინიშნებულია აკაკის სატირული პოეზიის ბუნებაზე, რომელიც უფრო ემოციურ შეფასებებს ეყრდნობა და ნაკლებად ისახავს მიზნად არგუმენტირებას, განსხვავებით, მაგალითად, ილია ჭავჭავაძის სატირული ლირიკისაგან.

გაკვრით ეხება კრიტიკოსი მამია გურიელის (ფაზელის) პოეზიასაც, აღნიშნავს რომ მისი ლექსები „ღირსნი არიან მოგონებისა“, და ერთგვარად აგულიანებს ავტორს, რომ დაუდევრობა არ გამოიჩინოს საკუთარი პოეტური ნიჭისადმი.

მიუხედავად არეაერთი სადავო დებულებისა, ალექსანდრე ცაგარლის კრიტიკული დაკვირვებები ახალ ქართულ ლიტერატურაზე არაერთი ნიშნითაა საყურადღებო. მისი წერილების ციკლის მთავარი ღირსებაა ისაა, რომ ავტორი ცდილობს მეცხრამეტე საუკუნის ქართული მწერლობა გაიაზროს, როგორც სისტემური პროცესი, რისი დასტურიცაა მის მიერ შემოთავაზებული ლიტერატურის პერიოდიზაცია. კრიტიკოსის შეხედულებები ალექსანდრე ჭავჭავაძის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის, გიორგი ერისთავის, ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების გენეზისისა და მხატვრული ფორმის შესახებ კი მოგვიანებით არაერთი მკვლევარისათვის იქცა კვლევა-ძიებითი ბიძგის მიმცემად.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- ბებურიშვილი, ლ. (2022). ალექსანდრე ორბელიანი როგორც ლიტერატურის კრიტიკოსი. ლიტერატურული ძიებანი, 42. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 86-109.
- კიკნაძე, გ. (1957). მეტყველების სტილის საკითხები. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- კიკნაძე, გ. (1978). ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მინაშვილი, ლ. (1995). ილია ჭავჭავაძე. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ცაგარელი, ა. (1870). ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში. დროება, 2, 3, 4, 6, 7.

References:

- Beburishvili, L. (2022). Aleksandre Orbeliani rogoris lit'erat'uris k'rit'ik'osi. [Alexandre Orbeliani as a literary critic]. *Lit'erat'uruli dziebani*, 42. Tbilisi: 86-109.
- K'ik'nadze, G. (1957). *Met'q'velebis st'ilis sak'itkhebi*. [Issues of speech style]. Tbilisi: Tbilisis universit'et'is gamomtsemloba.
- K'ik'nadze, G. (1978). *Lit'erat'uris teoriisa da ist'oriis sak'itkhebi*. [Issues of literary theory and history]. Tbilisi: Tbilisis universit'et'is gamomtsemloba.
- Minashvili, L. (1995). *Ilia Ch'avch'avadze*. [Ilia Chavchavadze]. Tbilisi: Tbilisis universit'et'is gamomtsemloba.
- Tsagareli, A. (1870). *Chveni ubeduri mts'ignobroba am sauk'uneshi*. [Our unfortunate literature in this century]. *Droeba*, 2, 3, 4, 6, 7.